

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Quantitative research assessment and its unintended consequences

Dagiene, E.

Citation

Dagiene, E. (2025, October 30). *Quantitative research assessment and its unintended consequences*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/4281943>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4281943>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Santrauka

Nenumatytos kiekybinio mokslo vertinimo pasekmės

Šioje daktaro disertacijoje išsamiai nagrinėjama kiekybinio mokslo vertinimo raida Lietuvoje. Kaip maža ir palyginti neseniai nepriklausomybę atgavusi šalis, Lietuva aktyviai integravosi į pasaulinę mokslo erdvę. Tyrimuose gilinamasi į nacionalinės mokslo vertinimo sistemos formavimąsi, atskleidžiant pagrindinių šio proceso dalyvių (užsienio ekspertų, valstybės įstaigų, aukštojo mokslo institucijų ir mokslininkų) įtaką jos raidai. Taip pat analizuojami Lietuvos mokslo rezultatai tarptautiniame kontekste, didesnę dėmesį skiriant mokslo knygų vertinimui ir jų matomumui kitų šalių mokslininkams. Sutelkiant dėmesį į Lietuvos pavyzdį, disertacijoje pateikiama vertingų įžvalgų, aktualių daugeliui mokslo tarptautiškumo siekiančių šalių, taip prisidedama prie diskusijų apie atsakingą mokslo vertinimą.

Pirmame skyriuje supažindinama su Lietuvos kiekybinio mokslo vertinimo kontekstu. Jame nagrinėjami išoriniai vertinimai, kuriuose Lietuvos mokslo ir inovacijų pasiekimai nuolat atsilieka nuo kitų šalių. Tarptautinių organizacijų ir Europos Sąjungos parengtose ataskaitose vis pabrėžiamos tokios Lietuvos problemos kaip nepakankamas mokslo finansavimas, nereikšmingas mokslo straipsnių skaičius reikšmingiausiuose mokslo žurnaluose ir tarptautinio bendradarbiavimo stoka. Tai paskatino mokslo politikus imtis įvairių mokslo sistemos reformų, buvo įsteigtas Mokslo ir studijų stebėsenos ir analizės centras, vykdomas tiek savarankiškus, tiek užsakomuosius tyrimus. Nors užsakomųjų tikslingų tyrimų daug, esamoje akademinėje literatūroje trūksta nepriklausomų Lietuvos mokslo vertinimo sistemos analizių. Šiame skyriuje taip pat išsamiai aprašoma Lietuvos kiekybinio mokslo vertinimo sistema ir jos sudėtinės dalys: kaip suteikiami moksliniai laipsniai ir įdarbinami mokslininkai ir dėstytojai, nustatant taikomus minimalius kvalifikacinius reikalavimus. Ne mažiau svarbi mokslo skatinimo sistemos dalis – valstybės finansavimo paskirstymas mokslo institucijoms, remiantis kiekybiniais rodikliais. Visos priemonės susijusios ir skirtos skatinti Lietuvos mokslininkus publikuoti savo mokslo straipsnius tarptautiniuose žurnaluose, turinčiuose aukštus cituojamumo rodiklius. Skyriaus pabaigoje pristatomi pagrindiniai disertacijos tikslai, pagrindžiami pasirinkti tyrimo metodai. Penki tyrimo klausimai ir atlikti tyrimai pristatomi kituose skyriuose.

Antrame skyriuje nagrinėjami pagrindiniai veiksniai, padarę didžiausią įtaką Lietuvos kiekybinio mokslo vertinimo sistemos formavimuisi ir jos raidai 1996–2008 m. Lietuvai siekiant narystės Europos Sąjungoje ir kitose tarptautinėse organizacijose, pastarųjų atlikti Lietuvos mokslo sistemos vertinimai atskleidė pagrindinę jos trūkumą – mažą mokslo straipsnių skaičių tuometėje pagrindinėje JAV mokslinių publikacijų duomenų bazėje „Web of Science“, pagal kurią buvo lyginamos šalių mokslo sistemos. Tuometiniai mokslo politikai, siekdami sparčiai pasivyti „Web of Science“ jau įsitvirtinusių Vakarų šalių mokslininkus, straipsnius šioje bazėje indeksuotuose žurnaluose tiesiogiai susiejo su finansinėmis paskatomis ir mokslo laipsniais. Šios mokslininkams skirtos paskatos gyvuoja iki šiol, nepaisant gausybės nenumatytų neigiamų pasekmių. Skyriuje pristatomos sąveikos tarp užsienio ekspertų, nacionalinių politikos formuotojų, užsienio duomenų bazių valdytojų,

Lietuvos mokslo žurnalus leidžiančių institucijų ir mokslininkų, laviruojančių tarp sovietinių tradicijų ir vakarietiško tendencijų. Tyrimas atskleidžia tris pagrindines šių veikėjų sąveikas. „Ekspertų dinamika“ iliustruoja tarptautinių publikacijų stoką pabrėžiančių užsienio ekspertų darytą įtaką Lietuvos politikos formuotojams. „Duomenų bazių dinamika“ nagrinėja sąveikas tarp mokslo politikos formuotojų, duomenų bazės „Web of Science“ indeksavimo politikos ir Lietuvos mokslo žurnalų leidėjų strategijų per specialius mokslo žurnalų ir duomenų bazių sąrašus. „Mokslininkų dinamika“ tiria, kaip socialinių ir humanitarinių mokslų mokslininkai priešinosi tikslųjų mokslų atstovų primetiams kiekybiniais rodikliais, sukeldami tarpdisciplinines įtampas, kurios atvedė mokslo politikus į Konstitucinį Teismą. Naudojant mišrius tyrimo metodus, šis tyrimas atskleidė itin sudėtingą kiekybinio mokslo vertinimo formavimąsi mažoje šalyje, pereinamuoju laikotarpiu siekusioje kuo aukštesnių tarptautiškumo rodiklių, matuojamų mokslo straipsniais visų šalių geidžiamuose užsienio žurnaluose.

Trečiame skyriuje nagrinėjamas kiekybinis Lietuvos mokslo institucijų vertinimas, kurio tikslas – paskirstyti valstybės finansavimą mokslo veikloms ir doktorantūros studijoms. Naudojant daugialypę veikėjų ir problemų analizės perspektyvą, šis tyrimas atskleidžia pagrindinius institucinio kiekybinio mokslo vertinimo veikėjus, dariusius įtaką jo raidai nuo įsteigimo 2005 m. iki 2022 m. Skyriuje analizuojami Švietimo, mokslo ir sporto ministerijos, Lietuvos mokslo tarybos, universitetų ir mokslo elito vaidmenys bei jų tarpusavio sąveika. Pagrindinis sprendimų priėmėjas buvo ir yra Ministerija, nors Lietuvos akademinėje bendruomenėje vis dar sklando nuomonė, kad Mokslo taryba yra atsakinga už prastą mokslo vertinimo sistemą. Tačiau ši, kaip Ministerijos sukurtos vertinimo sistemos administratorė, susidūrė su ekspertų šališkumu, dėl to Lietuvoje įvestas kiekybinis (ne ekspertinis) mokslo vertinimas (žr. antrą skyrį). Nuodugni šio vertinimo sistemos analizė atskleidė, kad vyriausybės ir institucijų lygmenyse lyderių pozicijas užimantys mokslininkai, jų priimami sprendimai ir veiksmai kėlė įtampas mokslo bendruomenėje ir formavo mokslo vertinimo sistemą. Skyriuje nagrinėjami pokyčiai mokslo vertinimo reikalavimuose ir tam tikrais laikotarpiais įvedamos priemonės atskleidžia mokslo politikos formuotojų iššūkius, kuriuos lėmė specifinės realijos mokslo bendruomenės viduje ir kuo didesnio tarptautiškumo siekis. Dar viena iš nenumatytų pasekmių – itin aukšti Lietuvos institucinių žurnalų rodikliai „WoS“ duomenų bazėje – patraukė ne tik mokslo politikų, bet ir užsienio universitetuose daktaro laipsnius gavusių lietuvių asociacijos dėmesį. Šios asociacijos nariai Lietuvos žiniasklaidoje pavišino abejotinas universitetų strategijas pagerinti mokslo rodiklius ir gauti didesnę valstybės finansavimą. Atsakydami į pavišintą informaciją, mokslo politikai inicijavo prieštarinę „neįskaitytų žurnalų“ priemonę, kuri, nukreipta prieš tam tikras institucijas ir jų žurnalus, paskatino Lietuvos mokslininkus publikuoti užsienio žurnaluose. Kita nenumatyta šios politikos pasekmė – gausus Lietuvos mokslininkų publikavimasis užsienio ekspertų prieštarinai vertinamuose žurnaluose. Skyrius baigiamas pabrėžiant dominuojantį mokslo elito vaidmenį formuojant kiekybinį, labiau subalansuotą institucinį mokslo vertinimą, kuriam atsverti reikėtų platesnio suinteresuotųjų šalių įtraukimo.

Ketvirtame skyriuje nagrinėjant prestižinių leidėjų nustatymo metodus, dėmesys sutelktas į mokslo knygų vertinimą. Lietuvos praktika lyginama su kitų šalių patirtimi, vertinant kriterijų

nuoseklumą ir patikimumą. Pabrėžiama, kad kiekybiniais rodikliais grįstose mokslo finansavimo sistemose vis dažniau pasikliaujama leidėjo prestižu, kuriam nustatyti pasitelkiami mokslininkai (mokslo elitas). Reikšmingi nenuoseklumai nustatant leidėjo prestižą atskleidžiami pasitelkus mišrių metodų instrumentus, apimančius kokybinę užsienio ir Lietuvos leidėjų reitingavimo dokumentų ir bibliometrinę analizę. Bibliometrinei analizei naudoti Lietuvos institucijų mokslo vertinimui pateiktų 2004–2016 m. išleistų knygų bibliografijos. Pasirodo, Lietuvos ekspertai vienais metais knygų leidėjus klasifikuoja kaip prestižinius, kitais metais tuos pačius leidėjus iš šio sąrašo išbraukia. Maža to, nenuosekliai vertinamų leidėjų statuso palyginimas Norvegijos, Danijos, Suomijos ir Lenkijos leidėjų reitinguose atskleidė dar didesnę įvairovę: skirtingų šalių mokslininkai tuos pačius knygų leidėjus vertina skirtingai. Taigi, tarptautinio sutarimo nėra ir negali būti nes kiekvienoje atskiroje šalyje prestižinių leidėjus nustato tos konkrečios šalies įgalioti mokslininkai remiantis savo nuostatomis ir patirtimis. Tyrimo išvados rodo, kad knygų vertinimas pagal leidėjo prestižą yra subjektyvus ir nenuoseklus tiek Lietuvoje, tiek tarptautiniu mastu. Skyriuje taip pat analizuojami formalūs Lietuvos teisės aktuose paskelbti prestižinio leidėjo apibrėžimai, kurie nepadeda identifikuoti geriausio leidėjo. Diskusijoje daroma išvada, kad miglotas „prestižinio leidėjo“ apibrėžimas naudos nesuteikė, nes Lietuvoje prestižinėmis pripažintos leidyklos kitose šalyse neturi išskirtinio statuso. Skyrius baigiamas raginimu ateityje atlikti tyrimus, sutelkiant dėmesį į platesnius knygų leidybos aspektus, tokius kaip leidėjo vykdomų procesų skaidrumas, kokybės kontrolė per knygų recenzavimą ir knygų sklaidą.

Penktame skyriuje nagrinėjamas Tarptautinės ISBN agentūros standartas ir Pasauliniame leidėjų registre (angl. Global Register of Publishers, toliau – GRP) esantys ISBN metaduomenys, siekiant nustatyti knygų leidybos praktikas. Svarbu išsiaiškinti, kaip veikia ISBN sistema, nes daugelyje pasaulio šalių mokslo vertinimo reikalavimuose knygos privalo turėti ISBN kodą. Empirinei analizei buvo pasitelkti ISBN kodai knygų, kurias Lietuvos ir Didžiosios Britanijos mokslo institucijos pateikė mokslo vertinimui nuo 2008 iki 2020 m. Svarbu pabrėžti, kad Lietuvos mokslo vertinimo sistemoje sureikšmintas leidėjo prestižas, tuo tarpu Didžiojoje Britanijoje mokslo politikai kelia reikalavimus atvirajai skaitmeninių knygų prieigai, nors institucijos pirmenybę teikia tradicinėms leidykloms. Skyriuje taip pat demonstruojama, kad ISBN kodas ir GRP patikimai nustato, kas užregistravo ISBN kodą ir yra atsakingas už knygos turinį pagal ISBN standartą. Tačiau kartais nustatyti faktinį knygos leidėją ganėtinai sudėtinga dėl ISBN sistemos lankstumo, nes leidėju gali būti bet kas. Be to, kai kurie leidėjai turi ne vieną, o daugybę prekės ženklų, kuriuos sujungti ir nustatyti ryšius su pagrindine kompanija ganėtinai sudėtinga, vien GRP duomenų nepakanka. Nepaisant šių trūkumų, GRP yra puikus duomenų šaltinis bibliometrinei analizei atlikti. Pavyzdžiui, naudojant Jungtinės Karalystės ir Lietuvos knygų ISBN kodus, šio registro duomenys suteikė įžvalgų apie šių šalių mokslininkų knygų leidybos ypatumus ir įtakingiausius leidėjus. Šis tyrimas reikšmingas dėl gilesnės Tarptautinio ISBN standarto analizės, be to, atskleidė GRP potencialą ir galimybes informuoti mokslo politikų sprendimus.

Šeštame skyriuje, atlikus tyrimą, skatinama pereiti prie individualaus knygų vertinimo, atsižvelgiant į atvirojo mokslo principus, ir kritikuojamą dabartinį leidėjo prestižą

sureikšminimas. Jame pabrėžiama, kaip svarbu surinkti kuo daugiau knygos metaduomenų, apimančių visą knygos gyvavimo ciklą, ir tuomet atlikti visapusišką knygų vertinimą. Šiuo tikslu skyriuje tiriamas „WorldCat“ metaduomenų prieinamumas ir mokslo knygų matomumas, empiriniam tyrimui pasiteikiant tuos pačius Didžiosios Britanijos ir Lietuvos mokslo knygų ISBN kodus kaip ir penktame skyriuje. Tyrimas atskleidžia „WorldCat“ metaduomenų gausą. Turint tik ISBN kodą, galima surinkti beveik išsamius pirminius knygų metaduomenis (pavadinimus, kalbas, leidimo metus), nors autorių ir prisidėjusiųjų informaciją reikia sutvarkyti. Minėtina, kad mokslo vertinimui svarbių metaduomenų, tokių kaip knygos žanras ir recenzavimo statusas, dažnai trūksta. Leidėjo laukas MARC21 bibliografinių duomenų formate yra nestandartizuotas ir atrodo netvarkingai, todėl GRP (aptartas penktame skyriuje) yra patikimesnis duomenų apie leidėjus šaltinis. Pirminių knygų metaduomenų įrašų savininkų analizė atskleidė knygų metaduomenų tiekėjus: ne knygų leidėjai, o nacionalinės bibliotekos ar specializuotos knygų platinimo kompanijos šiam tarptautiniam knygų katalogui teikia daugiausiai metaduomenų. Pavyzdžiui, Vokietijos bibliotekos prisidėjo prie Didžiosios Britanijos knygų matomumo „WorldCat“ sistemoje reikšmingiau nei leidėjai ar Britanijos bibliotekos. Praktiškai visos britiškos knygos turi išsamius metaduomenis, o Lietuvos autorių knygos – ne. Tik du trečdaliai jų randamos „WorldCat“ kataloge, ir tik dėl Vokietijos, Amerikos ir Lenkijos duomenų teikėjų: neprisidėjo nė viena Lietuvos biblioteka ar institucija (būtent Lietuvoje išleistų knygų nemato pasaulis). Skyriuje daroma išvada, kad nors „WorldCat“ yra vertingas privalomųjų ir pagrindinių knygų metaduomenų šaltinis, jame trūksta atvirosios prieigos ir informacijos apie knygos recenzavimą. Pabrėžiama suinteresuotųjų šalių bendradarbiavimo svarba gerinant knygų metaduomenų išsamumą ir prieinamumą, kurie paskatintų atsisakyti leidėjo prestižo kriterijaus ir palaipsniui pereiti prie individualių knygų vertinimo.

Septintame skyriuje apibendrinamos disertacijos išvados, aptariamas tyrimo tikslų įgyvendinimas, ateities tyrimų kryptys ir rekomendacijos Lietuvos mokslo politikai ir knygų vertinimui. Remiantis atliktu tyrimu, rekomenduojama siekti mažesnės priklausomybės nuo užsienio ekspertizės formuojant vidaus mokslo politiką ir skatinti nepriklausomus Lietuvos mokslo sistemos tyrimus. Taip pat siūloma keisti atgyvenusias mokslo vertinimo tvarkas, atsisakyti prestižinio knygos leidėjo kriterijaus, vietoj to atsižvelgti į atvirąją prieigą ir skaitmeninį formatą bei tobulinti knygų metaduomenų parengimą ir atvėrimą. Šios priemonės padėtų didinti Lietuvos mokslinių tyrimų matomumą pasaulyje.